

Tone Ferenc

Obnova okrajnih glavarstev na Dolenjskem jeseni 1943 Ob petinpetdesetletnici

I. Razmere septembra in oktobra 1943 na Dolenjskem

Dolenjska je bila od 11. aprila 1941 skupaj z Notranjsko predvsem zasedbeno območje italijanske vojske in sta bili obe kot Ljubljanska pokrajina 3. maja 1941 priključeni h Kraljevini Italiji.¹ Ko je Kraljevina Italija 3. septembra 1943 v kraju Cassibile pri Sirakuzah na Siciliji podpisala premirje z britansko in ameriško vojsko in so ga razglasili 8. septembra 1943 zvečer, se je italijanska vojska začela umikati iz Slovenije in pri tem oddajati orožje in opremo partizanski vojski. Nemška vojska jo je razoroževala le ob Južni železnici med Zalogom pri Ljubljani in Postojno, ki jo je zasedla že od konca avgusta 1943. Z umikom italijanske vojske iz Dolenjske in Notranjske ter zajetjem četniških in t.i. belogardističnih enot je tam nastalo veliko partizansko svobodno ozemlje, kakršnega ni bilo ne prej in ne pozneje in na njem je bilo precej edinstvenih političnih manifestacij.²

Po razglasitvi premirja med italijansko in britansko ter ameriško vojsko je vodja nemškega rajha Adolf Hitler za obsežno območje severne Italije in Slovenije 10. septembra 1943 ustanovil t.i. *operacijsko cono "Jadransko primorje"* (Operationszone "Adriatisches Küstenland") s središčem v Trstu. Obsegala je šest pokrajin, in to: videmsko, tržaško, goriško, reško, puljsko in ljubljansko. Za njenega vrhovnega komisarja je Hitler isti dan imenoval koroškega pokrajinskega vodjo NSDAP in državnega namestnika ter šefa civilne uprave za zasedena območja Koroške in Kranjske dr. Friedricha Rainerja. Vendar je ta zaradi močnega partizanskega gibanja upravo cone lahko prevzel šele 29. septembra 1943. Postopoma je za vodenje pokrajin imenoval prefekte italijanske narodnosti, le za vodenje Ljubljanske pokrajine je 20. septembra 1943 na predlog ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana imenoval tedanjega ljubljanskega župana, generala Leona Rupnika. Za zagotavljanje koristi nemškega rajha je dr. Rainer prefektom in šefu pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini dodelil nemške svetovalce (deutsche Berater). V Ljubljani je to postal višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju esesovski in policijski general Erwin Rösener, upravni svetovalec pa je postal kamniški deželni svetnik dr. Hermann Doujak.³

General Rupnik je upravo Ljubljanske pokrajine prevzel 22. septembra 1943, ko ga je Rainerjev namestnik dr. Ferdinand Wolsegger v ljubljanski vladni palači ustoličil za predsednika pokrajinske uprave.⁴ Prezmem ni bil kdo ve kako težak, saj

¹ Službeni list za Ljubljansko pokrajino, št. 37, 7. 5. 1941; Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941-1942. Zbral, uredil in pojasnil dr. Tone Ferenc. Maribor 1987, dok. 5.

² Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967 (dalje Ferenc: Kapitulacija Italije), str. 134-226, 315-351.

³ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 352-374. Karl Stuhlpfarrer: Die Operationszonen "Alpenland" und "Adriatisches Küstenland" 1943-1945. Wien 1969. Roland Kaltenecker: Operationszone "Adriatisches Küstenland". Der Kampf um Triest, Istrien und Fiume 1944-45. Graz-Stuttgart 1993. Enzo Collotti: Il litorale Adriatico nel Nuovo Ordine Europeo 1943-45. Milano 1974.

⁴ Slovenec, 23. 9. 1943.

so bili na mestu še vsi oddelki visokega komisariata, tj. oddelki bivše banske uprave za dravsko banovino, s še vedno slovenskimi načelniki. Bilo je tudi nekaj uradov, ki jih je bil ustanovil italijanski visoki komisar Emilio Grazioli in so jih vodili italijanski ljudje. Te je Rupnik prevzel do srede oktobra 1943, ko se je večina njihovih vodij umaknila v Italijo.⁵ Mussolinijevo ponovno imenovanje Emilia Graziolija za visokega komisarja v Ljubljani je naletelo na odpor in se je baje Grazioli moral z ljubljanskega kolodvora takoj vrniti v Italijo. Tudi oddelek italijanske fašistične milice, ki je po kapitulaciji Italije ostal v Ljubljani, je nekega dne odpotoval v Italijo. Novo pokrajinsko vodstvo fašistične republikanske stranke za ljubljansko pokrajino, ustanovljeno septembra 1943 v Ljubljani, ni imelo nobenega vpliva na nadaljnje dogajanje v tej pokrajini.⁶ Medtem je Rupnik odpravljajl zunanje znake nekdanje italijanske navzočnosti in s pomočjo nemškega okupatorja in tudi njemu v pomoč ustanovil Slovensko domobranstvo in policijo.⁷

Hitler seveda ni mogel dolgo časa trpeti takšnih razmer, kakršne so ustvarili slovenski partizani po kapitulaciji Italije. Z odprtjem fronte v južni Italiji 3. oz. 9. septembra 1943 se je povečal strateški pomen prehodnega slovenskega ozemlja. Južna železnica je bila med najpomembnejšimi železniškimi zvezami med to fronto in nemškim rajhom, poleg tega pa so slovenski in hrvaški partizani zagospodarili tudi nad severno jadransko obalo. Čeprav po nemški zasedbi Italije izkrcaje britanske in ameriške vojske na srednjejadranski ali severnojadranski obali ne bi bilo več mogoče, pa so se tega nekaj časa bali tako nemški okupator kot partizani. Takoj po italijanski kapitulaciji je Hitler pošiljal v operacijsko cono "Jadransko primorje" vedno večje enote, dokler ni 19. septembra 1943 ukazal, naj II. SS tankovski korpus pod poveljstvom esesovskega generala Paula Hausserja izvede veliko ofenzivo, po kateri slovensko prebivalstvo - tako se je namreč izrazil sam Hitler - ne bi smelo pomeniti več nobene nevarnosti. Sam je čez nekaj dni pregledal Hausserjev načrt za ofenzivo in ga nekoliko spremenil. Ofenziva na Dolenjskem in Notranjskem po njegovem naj ne bi potekala od zahoda proti vzhodu kot leto prej velika italijanska ofenziva, temveč od vzhoda proti zahodu, da se partizani ne bi mogli izmuzniti na Hrvaško.⁸

Hausser je z močnimi in elitnimi silami, ki so jih pripeljali tudi iz severne in srednje Italije, začel ofenzivo 25. septembra v osrednjem delu Primorske, da bi odbil partizansko vojsko od Gorice, ki jo je frontalno napadala že od 12. septembra, in jo v Vipavski dolini ali v Trnovskem gozdu uničil ali razbil. To se mu ni posrečilo, pač pa je imel več uspeha v drugem delu ofenzive na Pivki, v Brkinih in Istri, kjer je res razbil slovenske in hrvaške partizanske enote in tudi s požigi vasi in ustrelitvami hudo prizadel civilno prebivalstvo. Tretji del ofenzive je veljal Hrvaškemu primorju, Gorskemu kotarju in severni Liki, da bi nemška vojska zasedla

⁵ Glej zapisnike in drugo gradivo o prevzemu posameznih uradov visokega komisarja za ljubljansko pokrajino v Arhivu Republike Slovenije (dalje ARS), I. splošni oddelek banske uprave (dalje BAN I), št. 2454, odlok šefa pokrajinske uprave 8. 10. 1943, glej tudi št. 2390, 3405, 3450, 3584, 3602, 3649, 3650, 3652, 3584, 3934, 4630.

⁶ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II. (dalje ARS II), fond PNF, fasc. 73 in 73 a, gradivo o ustanovitvi, vodstvu in članstvu italijanske republikanske fašistične stranke po 11. 9. 1943.

⁷ Slovenec, 24. 9. 1943.

⁸ Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht - Wehrmachtführungsstab, Band III-2. Zusammengestellt und erläutert von Walther Hubatsch. Frankfurt am Main 1963, 9. - 25. 9. 1943; Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 379-382.

jadransko obalo in prišla na izhodiščne položaje za četrti del ofenzive proti slovenskim partizanom na Dolenjskem in Notranjskem.⁹

Četrti del svoje velike ofenzive, ki je bila ena najdaljših ofenziv nemškega okupatorja v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno, je Hausser značilno krstil za "Prelom oblakov" (Wolkenbruch) in ga je od 21. oktobra do 13. novembra 1943 izvedel v štirih fazah. Tri okrepljene nemške divizije (71. pehotna, 44. grenadirska in 162. turkestantska) so strateško obkolile ofenzivno območje in nato sinhrono vsaka zase ustvarila obroč ter ga "čistila". Ker se je enotam mudilo na velike fronte, niso mogle pregledati območja tako natančno kot leto prej italijanska vojska. Enote partizanskega 7. korpusa so se upirale in hkrati umikale na odročnejša, planinska in gozdna območja. Tako je bil okupatorjev uspeh precej manjši kot na Primorskem in v Istri, čeprav so partizani utrpeli nekaj hudih udarcev, npr. na Ilovi gori, Krimu, Mokrcu. Sam Hitler je moral priznati, da ofenziva ni imela takšnega uspeha, kot se ga je nadejal. V to ga je še posebej prepričalo partizansko obleganje Novega mesta in Kočevja kmalu po ofenzivi.¹⁰

II. Imenovanje okrajnih glavarjev in navodila za delo

Nisem mogel ugotoviti, ali je bil nemški okupator ali Rupnik, ki je sklenil, da je treba še med nemško ofenzivo na Dolenjskem in Notranjskem obnoviti okrajna glavarstva, s katerimi je pomedla partizanska stran in uvedla svojo upravo, ki jo je vodila Upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje pod vodstvom sekretarja Bogdana Osolnika in z osmimi odseki. Rupnik je kot šef pokrajinske uprave že 22. oktobra podpisal odloke o imenovanju okrajnih glavarjev, in to za dr. Vinka Vidmarja za Novo mesto, dr. Antona Svetino za Črnomelj in dr. Franca Čermaka za Kočevje. Ne vem, kdaj je imenoval okrajna glavarja v Ljubljani (dr. Franc Maršič) in Logatcu (Franc Kogovšek); sedeža teh okrajnih glavarstev sta bila že od 9. septembra pod varuštvom nemškega okupatorja.

Odlok o imenovanju se glasi:

"Z odločbo gospoda šefa pokrajinske uprave za Ljubljansko pokrajino z dne 22. oktobra 1943, I. št. 4052 ste na osnovi danih pooblastil, § 70 zakona o uradnikih ter čl. 2, 6 in 8 uredbe o obvezni civilni službi (Službeni list z dne 6. julija 1942, št. 45) po službeni potrebi odrejeni proti pravici do odgovarjajočih dnevnic za tri mesece v začasno službovanje pri okrajnem glavarstvu v ...

Odhod na službeno mesto bo skupen in se bo izvršil z avtomobili. Zato morate biti na odhod vsak hip pripravljeni.

Zaradi informacij glede skupnega odhoda se obvezno javite v ponedeljek 25. t.m. na hodniku II. nadstropja vladne palače ob 8. uri zjutraj.

Poverjeni ste, da vodite posle okrajnega glavarja. G. predsednik Vas pooblašča, da postavljate občinske organe na svojem področju proti naknadnemu poročilu.

*Predsednik: General Rupnik.*¹¹

Predsednik pokrajinske uprave Rupnik je tisti dan lastnoročno podpisal tudi predloge za namestitev osebja za okrajna glavarstva v Novem mestu, Črnomlju in

⁹ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 382-413, 438-455.

¹⁰ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 456-566.

¹¹ ARS, BAN I, 1944, št. 614, šef pokrajinske uprave v Ljubljani, I. št. 4055/1, odločba za Vinka Vidmarja 22. 10. 1943; BAN I, 1943, 4135, odločba za dr. Antona Svetino (I. št. 4053/1, 22. 10. 1943; BAN I, 1943, št. 4052, odločba za dr. Franja Čermaka (I. št. 4054/1, 22. 10. 1943).

Kočevju. V predlogu so bili za posamezna glavarstva poleg glavarja, pravnika ali pravnikov naštetih strokovni referenti: sanitetni, veterinarski, kmetijski, šumarski, prehranjevalni, prosvetni, dodeljeni učitelji, tehnična služba, pisarniško osebje in pomožno osebje. Tudi zanje je navedeno, da bodo na okrajnih glavarstvih tri mesece in imeli pravico do dnevnic.¹² Do odhoda imenovanih uradnikov in nameščencev v Novo mesto, Črnomelj in Kočevje je prišlo do manjših sprememb v sestavi okrajnih glavarstev. Za okrajnega glavarja v Črnomlju imenovani dr. Svetina se je takoj po imenovanju opravičil, da zaradi bolezni ne more v Črnomelj, vendar je nato tja odpotoval.¹³

Pokrajinski gospodarski svet v Ljubljani je 23. oktobra 1943 izdal tole okrožnico:

"Po telefoničnem obvestilu podbana g. Stanka Majcena se vrši v torek, dne 26. oktobra, ob 4. uri popoldan v knjižnični dvorani pri predsedniku Pokrajinske uprave konferenca glede prevzema poslov ob novi zasedbi Dolenjske. Vse upravno uradništvo bo pod vodstvom novoimenovanih okrajnih glavarjev za Novo mesto, Metliko in Kočevje odpotovalo skupno v avtomobilih na svoja službena mesta, da prevzamejo posle. Poleg političnih uradnikov bodo šli obenem tudi sodni, davčni, finančni in ostali organi varnostne službe. Na včerajšnji konferenci v predsedništvu Pokrajinske uprave je bila izražena želja, da se tem ekspedicijam pridružijo tudi uradniki Pokrajinskega gospodarskega sveta, ki bi odpotovali skupno pod vodstvom okrajnih glavarjev, vendar ne bi ostali tam, marveč bi se pomudili le toliko časa, da bi zbrali vse potrebne informacije o gospodarskem stanju vsakega področja, nakar bi se vrnili na svoje stalno službeno mesto v Ljubljano in tam podali izčrpna poročila o svojih ugotovitvah."

V okrožnici so določeni za odhod na Dolenjsko: v Novo mesto dr. Leo Gržinič, v Metliko Kurt Goedrich in v Kočevje Milan Vičič. Okrožnica tudi pravi, da še ni določen dan odhoda, morajo pa se imenovani v torek, dne 26. oktobra, popoldne ob štirih javiti podbanu dr. Majcnu in se udeležiti konference, ki jo bo vodil šef pokrajinske uprave Leon Rupnik in na kateri bodo dobili potrebna navodila in informacije.¹⁴

Potem ko 25. oktobra ni bilo nič z odhodom v Novo mesto, Črnomelj in Kočevje, so na pokrajinski upravi v Ljubljani določili za odhod 2. november. Tisti dan je namreč nemška vojska v svoji ofenzivi na Dolenjskem dosegla Grosuplje in so bili omenjeni trije okraji že "očiščeni". 30. oktobra so uradniki, določeni za okrajne glavarje, in morda tudi drugi za okrajna glavarstva določeni uradniki dobili vabila šefa pokrajinske uprave, ki jih je po naročilu podpisal dr. Stanko Majcen, za konferenco v vladni palači v torek, dne 2. novembra, ob pol devetih zjutraj.¹⁵ Konferenco je najbrž vodil sam Rupnik, ki je okrajnim glavarjem izdal tudi pisna navodila za obnovo okrajnih glavarstev. Navodila sem do sedaj našel le v nemščini, in to tisti izvod, ki ga je dr. Svetina odnesel s seboj v Črnomelj in se je

¹² ARS, BAN I, 1943, št. 4052, predlog za namestitev osebja za okrajno glavarstvo Kočevje 22. 10. 1943.

¹³ ARS, BAN I, 1943, št. 4135, pismo dr. A. Svetine Rupniku 23. 10. 1943.

¹⁴ ARS III, gradivo pokrajinske uprave v Ljubljani, okrožnica Pokrajinskega gospodarskega sveta v Ljubljani 23. 10. 1943.

¹⁵ ARS II, fond Okrajno glavarstvo Črnomelj, fasc. 142, pismo šefa pokrajinske uprave Ljubljana dr. A. Svetini 30. 10. 1943.

ohranil v arhivskem fondu tamkajšnjega okrajnega glavarstva.¹⁶ Slovenski prevod se glasi:

"Vzpostavitev uprave na Dolenjskem

I. S p l o š n o

Pri obnovi uprave na Dolenjskem si mora šef pokrajinske uprave postaviti cilj, da čimprej uredi življenje v tem delu pokrajine in uvede obnovo. Pod gospostvom tolpe je območje izredno trpelo. Ljudje so v takšnem duševnem razpoloženju, ki se komaj da opisati. Izgubili so sleherno možnost razsojanja o političnih razmerah, ker so imeli malo stikov z zunanjim svetom in so bili trajno pod vplivom komunistične propagande. Tako so postali zelo nezaupljivi, čeprav so si po drugi strani želeli izboljšati svojo usodo in bi bili hvaležni, ko bi se kdo kmalu in vztrajno zavzel zanje.

V splošnem bi bile naloge naslednje:

- 1. Zavarovanje območja pred nasiljem tolpe*
- 2. Zagotovitev prehrane*
- 3. Zagotovitev drugih nujnih življenjskih potrebščin*
- 4. Obnova porušenih hiš, kmetij, obratov, poti, mostov, železnic in zvez.*

II. P o s e b n e n a l o g e

1. Da bi lahko opravili vse naloge, je treba obnoviti upravni aparat. Obnova naj poteka iz okrajnih središč Novo mesto, Črnomelj in Kočevje. Za ta namen so vzpostavljeni upravni štabi, ki gredo danes v te kraje. Kolikor je to mogoče, se bodo namestili na svojedobnih uradnih mestih. Ob tem bi omenil, da ni nepomembno, da je treba poleg obnove urediti čisti urad, ki že na zunaj kaže novi duh in voljo za obnovo (čiščenje uradnih prostorov, oprava, oprema s potrebnim gradivom). To nalogo opravi tajnik okrajnega glavarstva. Okrajni glavar pa si mora po izvedbi notranje organizacije prizadevati za obnovo upravne organizacije v občinah. Nujen ukrep je zato začasno (komisarično) imenovanje župana. Tukaj predlagam tole:

Enote zaščitne policije in domobranstva bodo najprej zasedle nekaj pomembnih krajev osvobojenega območja. Za te kraje naj okrajni glavar vpraša pri komandantu I. bataljona 19. SS policijskega polka v Novem mestu. V teh krajih lahko takoj imenuje župane. Iz teh krajev bodo zasedli nadaljnje kraje kot postojanke. Treba si je prizadevati za to, da bi najprej zasedli predvsem občinska središča in tam vzpostavili redno občinsko upravo. Te kraje je treba ustrezno zavarovati. Sporazumno s komandantom bataljona je treba vzpostaviti krajevno brambo. To je treba opraviti s pritegnitvijo zaupnih in ustreznih prostovoljcev v kraju in jih vključiti v Slovensko domobranstvo. Pri tem je treba paziti, da se ne bi vrinile nasprotnikove sile. Te ukrepe bodo uvedli ustrezni uradi policije oziroma domobranstva. Okrajni glavar se naj vključi kot svetovalec. Ko so ti kraji na ta način zavarovani in občinske uprave zmožne uradovati, mora okrajni glavar takoj ugotoviti ukrepe za odpravo najhujših stisk. Predvsem je treba na prehranjevalnem področju storiti vse, da bi prebivalstvu nudili najnujnejše. Zato je treba takoj ugotoviti, v katerem delu območja je stiska najhujša, ali so zaloge in kje so (vsekakor vzpostaviti stik z vojsko in policijo) in jih zavarovati. Če pa je živeža premalo, je treba takoj ugotoviti, kaj je treba nabaviti in

¹⁶ ARS II, Okrajno glavarstvo Črnomelj, fasc. 142, Aufnahme der Verwaltung in Unterkrain.

koliko ter kam je treba pripeljati. Da bi zagotovili čimbolj pravično razdelitev živeža, je treba v občinah, ki se vključijo v preskrbo, izdati živilske karte za občane. Če ni podlage za izdajo kart, je treba napraviti novo, da ne bi bilo podvajanja. Če je na kakšnih območjih pomanjkanje takšno, da ni nobenih zalog in se pokaže potreba po kratkoročni akciji dobrodelnega oddelka, ga je treba naročiti pri pokrajinski upravi. Skladišča živeža je treba takoj zavarovati pred ropom tolovajev, trgovinam, ki jih ni mogoče zavarovati, se živež ne sme izdajati. Trgovce z živežem je treba zelo nadzirati. Naloge na področju prehrane izvaja prehranjevalni referent pri okrajnem glavarstvu.

Za zagotovitev drugih življenjskih potrebščin je treba takoj ugotoviti, kakšne so zaloge. Njih je treba zavarovati in jih je mogoče izdajati ali jih dajati na voljo le po navodilih okrajnega glavarstva. Ono mora to nalogo zaupati svojemu uradniku. Blago se izdaja le na karte in se nadzor nad tem vodi na osebnem listu za vsakega porabnika (pripraviti obrazce osebnih listov in kart). Te naloge ni mogoče zaupati občinam. Če je zanjo na voljo premalo ljudi, jih je treba zahtevati. Za življenje nujne predmete, npr. čevlje, tekstil, milo in podobno, je tudi treba vskladiščiti v zavarovanih trgovinah.

Ker je mnogo porušenega, je treba takoj ugotoviti, kaj je treba nujno popraviti. Pri tem je treba misliti predvsem na to, da bi predvsem usposobili poti, ceste, mostove, železniške naprave in telefonske zveze, da bi čimprej stekla promet in zveza z Ljubljano.

Nato je treba poskrbeti za potreben bivalni prostor in potrebne prostore za gospodarstvo.

Da bi dobili pregled nad denarnimi potrebami, je treba seveda čimprej ugotoviti predvidene stroške teh ukrepov in jih sporočiti šefu pokrajinske uprave. Kar se lahko opravi s pritegnitvijo krajevnega prebivalstva, je treba takoj začeti, ker je obnova mostov, cest itd. predvsem potrebna za zagotavljanje preskrbe prebivalstva.

Zdi se mi pomembno, da bi hitro poskrbeli za telefonsko zvezo okrajnega glavarstva z Ljubljano in po možnosti tudi z občinami. Zato naj vsa tri okrajna glavarstva Novo mesto, Črnomelj in Kočevje vzpostavijo kurirsko zvezo. Ta bi bila potrebna tudi z občinami. Potrebna motorna sredstva naj poiščejo na svojem območju. Za ta namen naj rekvirirajo, usposobijo in uporabljajo dosegljive automobile in motorna kolesa. Vsekakor naj se pogajajo z vojsko in policijo za izročitev zaplenjenih vozil. Če jih ni mogoče dobiti na terenu, je treba to sporočiti šefu pokrajinske uprave. Goriva ni na terenu. Zato je treba takoj sporočiti, koliko ga potrebujejo, kam in komu ga je treba poslati. Treba ga je varčno trošiti.

Pomemben moment pomiritve se mi zdi čimprejšnja pritegnitev ljudi k delu. Možnosti za delo je glede na potrebno obnovo območja pač dovolj. Zato imajo delovni uradi nalogo, da spravijo ljudi na delovišča.

Dalje se bo pokazala potreba pomagati ljudem z denarnimi podporami. Pri tem mora sodelovati Pokrajinski podporni zavod prek javnih ustanov. Ozkosrčnost ni na mestu. Ustrezna denarna sredstva bo dal na voljo šef pokrajinske uprave.

Nadaljnje poglavje je zdravstvena oskrba območja. Stvar uradnega zdravnika je, da personalno in organizacijsko čimprej doseže cilj. Mogoče bo imelo določeno vlogo tudi vprašanje nastanitve in preskrbe beguncev iz ogroženih krajev. Stvar okrajnih glavarjev je, da poskrbe za ureditev begunskih taborov in takšnim ljudem nudijo potrebno varstvo. Pri tem si morajo prizadevati, da takšne ljudi zaposlijo z ustreznim delom.

Na splošno lahko rečem, da bo takšni nalogi kos le takšen okrajni glavar, ki si brez birokratskih ovir prizadeva za ciljem in se hrabro, iniciativno in predano posveča nalogi. Ne se izgublja v malenkostih in se posvečati celoti. Predvsem pa je potrebno imeti razumevanje in dobro voljo za ljudi in vedno misliti na to, da ljudje, ki so v zelo hudi duševni in gmotni stiski, potrebujejo pomoč. Strankarsko-politične premisleke je treba popolnoma izključiti. Zdaj gre le za eno, namreč za to, da ljudstvo osvobodimo iz krempljev požigalniškega komunizma in ga peljemo naproti srečni prihodnosti."

III. Vzpostava okrajnih glavarstev na terenu

Kočevje

V Kočevje je skupina uradnikov za obnovo okrajnega glavarstva odpotovala 2. novembra. Zastopnik Pokrajinske delavske zveze Stanko Jurij je 8. novembra 1943 o poti poročal tole: *"V Kočevje smo se peljali prek Št. Vida, Trojan, Celja, Krškega, mimo Kostanjevice in prek Bele Cerkve v Novo mesto. Iz Novega mesta prek Mirne Peči, Trebnjega, Dobrnjača, Žužemberka, Smuke, Male gore v Kočevje."*¹⁷ Tja je skupina prispela čez dva dni, tj. 4. novembra. V njej bi moralo biti poleg okrajnega glavarja dr. Franja Čermaka še 11 uradnikov, med njimi pravnik Josip Šinkovec, sanitetni referent dr. Anton Sonc, veterinarski referent Silvan Vodopivec, kmetijski referent Jože Kežman, gozdarski referent inž. Anton Mihaliček, prehranjevalni referent inž. Ivan Rozman, prosvetni referent Ivan Tavčar itd.¹⁸ Vendar dr. Čermak ni ostal dolgo v Kočevju in ga je nasledil podnačelnik dr. Zvonko Bratina, ki je nekoč že opravljal funkcijo sreskega načelnika v Kočevju in je tudi pod italijansko okupacijo živel v Kočevju. Partizani so ga mobilizirali in je opravljal pisarniške posle v krajevnem in območnem zalednem poveljstvu (komandi mesta in vojnega področja).¹⁹ Do sedaj (še) nisem našel nobenega Čermakovega ali Bratinovega poročila iz Kočevja o delovanju okrajnega glavarstva po 4. novembru 1943.

Čermakova skupina je v Kočevju našla že novega župana, ki ga je imenovala nemška vojska, potem ko je 24. oktobra prispela v Kočevje. To je bil profesor Franc Uršič. On je skupino seznanil z razmerami, kolikor se o njih ni prepričala že sama na poti. *"Po poročilu g. občinskega komisarja Uršiča obstajajo na območju proti Kolpi vasi Kočevska Reka, Morava, Banja Loka, Nova sela, Fara in Petrinja, ki niso bile skoraj nič poškodovane. Vsa ostala naselja so pa bila že lansko leto in deloma letos spomladi od Italijanov opustošena ter se je prebivalstvo razbežalo deloma v gozdove, deloma v druge kraje tako, da so široki predeli povsem neobljedeni in seveda tudi neobdelani,"* je poročal omenjeni Jurij.²⁰ *"Nemške vojaške*

¹⁷ ARS, BAN I, 4834, Pokrajinska delavska zveza Ljubljana, št. 578-43-6 dne 8. 11. 1943. Položaj v Kočevju in kočevskem okraju.

¹⁸ Glej op. 12.

¹⁹ *"Ko je po zasedbi partizanov okrajno glavarstvo dne 12. septembra t.l. prenehalo poslovati, sem bil dodeljen v civilno službo pri komandi mesta Kočevje, pri komandi področja Kočevje in v podružnici Hranilnice dravske pokrajine v Kočevju, oziroma pri finančnem odseku. (...) V komandi mesta sem bil le malo zaposlen. Imel sem urediti obveščevalno službo za dajanje znaka za alarm v slučaju prihoda avijonov. Kakšnih vojaških zadev nisem opravljal. V komandi področja pa sem v pisarni, kjer je bilo tudi vložišče, odpravništvo in prepisovalnica, pisal po navodilih komandanta propustnice za civilne in nekatere vojaške osebe za potovanje v Kočevje. Podpisoval pa je propustnice komandant sam. Od 18. X. do 22. X. pa sem bil dodeljen v podružnico Hranilnice dravske banovine oziroma finančnemu odseku, kjer pa sem dobil v rešitev le dva spisa."*

²⁰ Glej op. 17.

oblasti so imenovala kmalu po svojem prihodu profesorja Uršiča za komisaričnega vodjo občine. On je s pooblastilom nemških oblasti takoj izdal prva navodila (da veljajo vsi stari zakoni, kakor so veljali pred prihodom partizanov, navodila glede izvajanja prehranjevalnih predpisov, prepoved samolastnega zakola živine, poziv vsem onim, ki so klali prašiče, da oddajo določeno količino maščob itd.)," je poročal Jurij.²¹

Opisal je razmere tudi na drugih območjih, ki jih je videl na poti, in tudi v Kočevju. Navedel je tudi nujne ukrepe, npr. preskrbo prebivalstva z živili, organiziranje zdravniške in socialno-zaščitne službe, izplačilo plač, pokojnin itd. Zanimiv je tudi njegov podatek o divjih rekvizicijah:

"Opazil sem, da se vrše rekvizicije ločeno ter rekvirira vsak na svojo roko, kar povzroča med prebivalstvom razburjenje in bojazen, da bodo vse odnesli. Vsled tega kolje tudi prebivalstvo samo še nedorejene prašiče in teleta, ker se boji, da jim ne ostane ničesar. Oblastem naj bi se dala navodila, da se izvajajo rekvizicije le v najnujnejših primerih ter plača prebivalstvu določeno ceno in državno premijo v Lirah."²²

Novo mesto

Za okrajno glavarstvo v Novem mestu je Rupnik poleg glavarja Vinka Vidmarja določil še 25 uradnikov in nameščencev, med katerimi so bili tudi podnačelnik Adolf Vadnal, zdravnik dr. Jože Erat, veterinar dr. Slavko Malenšek, kmetijski referent Karol Škoberne, gozdarski referent inž. Stanislav Kanc, agronom "Prevoda" Franc Sitar, tehnik inž. Rudolf Jenko, prosvetni referent Svatopluk Stoviček in drugi.²³ Kako je potekala vožnja iz Ljubljane do Novega mesta, zvedo iz nekega vira iz začetka novembra 1943:

"Dne 2. novembra 1943 smo se peljali kot uradniki, določeni za prevzem oblasti v Novem mestu in okolici. Peljali smo se preko Št. Vida, Domžal, Celja, Krškega. Po pol 10. uri zvečer smo prišli v Krško in tam prespali. Do tukaj smo šli nemoteno brez vsakega oboroženega spremstva. 3. novembra smo odšli iz Krškega proti Novemu mestu in je šla za nami močna oborožena straža, ki je potem ostala v Novem mestu kot tamkajšnja varnostna posadka. Ko je nemška vojska očistila Novo mesto partizanskega tolovajstva, pa do našega prihoda ni bilo v Novem mestu prav nobene oblasti in prav nobenih varnostnih organov. Vsled tega je bilo novomeško meščanstvo v velikem strahu, da se ne bi partizani zopet povrnil, in so bili silno veseli našega prihoda. Videli so v nas garancijo za bodoče življenje. Prvi naši vtisi, ko smo prišli v Novo mesto, so bili silno mučni. Človek je imel občutek kakor da je prišel v mesto, ki je trpelo vsled silnega pretresa. Težko je najti stavbo, ki ne bi bila prav nič poškodovana."²⁴

Priča nato opisuje, kaj se je godilo v mestu in bližnji okolici, predvsem pa posledice nemških bombnih napadov in divjanja nemške vojske.

Okrajna glavarja za Novo mesto in Črnomelj sta v Novem mestu 4. novembra dobila razglas komandanta I. bataljona 19. SS policijskega polka majorja Richarda Maiwalda. Ta je s svojim bataljonom pred nekaj dnevi prispel iz Krškega in Ko-

²¹ Glej op. 17.

²² Glej op. 17.

²³ ARS, BAN I, 1944, št. 614, seznam uslužbencev, ki so odšli na službovanje v Novo mesto, 2. 11. 1943.

²⁴ ARS II, arhiv kontrarevolucije, fasc. 111, Vesti 9. 11. 1943, Planinšič Jože, dip. jurist poroča.

stanjevice v Novo mesto in z njim tudi domobranski bataljon pod poveljstvom stotnika Vuka Rupnika. Maiwaldov razglas je pozival vse moške in ženske, naj se vrnejo na svoje domove, vse delazmožne moške in ženske pa, da se prijavijo pri okrajnih glavarstvih v Novem mestu, Črnomlju in Kočevju, da bodo sodelovali pri obnovi rednega in prepotrebne gospodarstvenega življenja, prepovedoval vsako prisvajanje živeža in drugih predmetov iz porušenih in opuščenih hiš, uvajal policijsko uro, zatemnitev oken itd. Najbrž je ta razglas major Maiwald sestavil že s sodelovanjem okrajnega glavarja Vidmarja.²⁵

Okrajni glavar Vinko Vidmar je osem dni po svojem prihodu v Novo mesto poročal: *"Poročam, da se je vrnil tuk. avto in da je došel tudi podglavar g. Vadnal Adolf. Gozdarskega ing. Kanca Stanislava, zdravnika dr. Erata Joška in šolskega nadzornika Stovička Svatopluka sem napotil v Ljubljano, ker so prejšnji referenti tu in so bili ti odveč. Poročam tudi, da se trenutna splošna situacija poostruje in je uradništvo okrajnega glavarstva v Črnomlju že na povratku v Ljubljano."*²⁶

Po Vidmarjevi vrnitvi v Ljubljano je dr. Miloš Stare v svojem poročilu dr. Mihiu Kreku v London 22. novembra 1943 zapisal tudi tole:

*"Včeraj se je vrnil v Ljubljano srezki načelnik Vidmar, katerega je Rupnik poslal tja, pa pravi, da je nepotreben, odnosno, da ne more ničesar delati, ker dokler je Novo mesto v stanju vojne, je civilna uprava nepotrebna. Če sedi v pisarni podnevi, lahko računa s kako granato, da jo dobi v sobo, ponoči pa so itak vsi Novomeščani, kolikor jih je še tam, po kletih."*²⁷

Črnomelj

Z dr. Svetino bi moralo v Črnomelj še 16 uradnikov, npr. pravnik Ivan Lenič, zdravnik dr. Jerko Oršič, veterinar dr. Franc Kovač, kmetijski referent inž. Lojze Sluga, gozdarski referent inž. Stanko Mazi, prehranjevalni referent Lavoslav Gosak, prosvetni referent Gabrijel Janežič in še devet drugih.²⁸ Najbrž so tako kot tisti za Novo mesto odpotovali 2. novembra prek Celja, Krškega, Kostanjevice, Novega mesta in Metlike ter 4. ali 5. prispeli v Črnomelj. V poročilu, ki ga je nekdo 5. novembra 1943 napisal za Pokrajinsko delavsko zvezo, piše: *"Iz Novega mesta smo se pripeljali v Črnomelj skupaj z nemškim policijskim oddelkom in domobranskim oddelkom, kateri bodo ostali kot redna posadka v Črnomlju in Metliki."*²⁹ Poročal je tudi, da so v Črnomlju visele bele zastave in da v mestu ni bilo nemške vojske. Iz poročila tudi nekaj malega zvemo o razmerah v poljedelstvu, industriji, na cestah in železnici ter na stanovanjskem področju. Ker so prvi akti okrajnega glavarstva, kolikor jih sploh je, ohranjeni z dne 5. novembra, kaže, da je glavarstvo šele tisti dan začelo uradovati. Vendar razen potrdil o izplačanih subvencijah raznim organom, npr. okrajnemu cestnemu

²⁵ ARS II, Okr. glav. Črnomelj, fasc. 142, Maiwaldov razglas 4. 11. 1943.

²⁶ ARS, BAN I, 1943, št. 4594, poročilo okr. glav. Novo mesto I No 19/1 4. 12. 1943.

²⁷ ARS II, zbirka dr. Izidorja Cankarja, VIII, poročilo Medveda - dr. M. Stareta v London 22. 11. 1943.

²⁸ ARS, BAN I, 1943, št. 4135, predlog šefa pokrajinske uprave Ljubljana za namestitev za okrajno glavarstvo 22. 10. 1943.

²⁹ ARS II, Okr. glav. Črnomelj, fasc. 142, poročilo za Pokrajinsko delavsko zvezo 5. 11. 1943. Rudi Vogrič: Boj Belokranjcev. Ljubljana 1973, str. 324-325 (dalje Vogrič, Boj Belokranjcev).

odboru, akontacije plače prispelim uradnikom itd. ni drugih dokumentov o poslovanju.³⁰

Nekaj več dejavnosti je zaslediti 6. novembra, ko sta se nam ohranili vsaj dve poročili. Prvega je napisal referent za prehrano in je v njem opisal razmere na svojem področju. "*Civilno prebivalstvo tega okraja ni prejelo v tekočem mesecu nobenih živil. V minulem mesecu, kot mi je bilo mogoče ugotoviti, je prejelo prebivalstvo moko, testenine in riž, dočim ni bilo razdeljeno nobenih maščob niti mila, sladkor pa je bil dodeljen le deci izpod 10 let in starčkom nad 60 let.*

Iz skladišč okrajnega prehranjevalnega odbora v Črnomlju je bilo blago, ki je bilo v zalogi, odpeljano, tako da v vsem območju ni živil in grozi civilnemu prebivalstvu, predvsem najrevnejšim slojem, t.j. uradništvu in delavstvu, veliko pomanjkanje."³¹ Nato je referent navedel količino živil, ki bi jih bilo treba pripeljati v Črnomelj za 20 tisoč prebivalcev, in to 50 ton moke, 12 ton riža, 12 ton testenin, 10 ton sladkorja, 7 ton maščob, 2 toni mila in 20 ton soli. Za te količine živil in mila naj bi tudi poslali iz Ljubljane ustrezno število živilskih nakaznic.

Okrajni šolski nadzornik pa je poročal o zelo slabih razmerah glede šolskega inventarja, boljše so bile razmere glede obstoječih učnih moči: "*Učiteljstvo v srezu je povečini ostalo na svojih mestih. Manjka le nekaj moških učnih moči. Črnomaljski šolski upravitelj Jože Štrubelj je bil pri obstreljevanju ubit. Vendar izgleda, da bo mogoče v doglednem času spopolniti vsaj pretežno večino učiteljskih mest.*"³² Predvidel je, da se bo šolski pouk začel okoli 15. novembra, razen v petih šolah, ki so porušene. Za plače učiteljem in za šole bi potreboval okoli 300.000 lir.

To pa je v glavnem tudi vse, kar zvemo o začetku poslovanja okrajnega glavarstva Črnomelj: pregled razmer in izplačilo 241.625 lir; enajstim uradnikom 33.000 in nekaterim ustanovam, npr. cestnemu odboru 50.000, okrajnemu glavarstvu 55.000, črnomaljski šoli 25.000, črnomaljskemu sodišču 20.000 itd.³³

Za Svetinovo skupino je, kot kaže, odpotovala še ena skupina uradnikov, ki pa ni imela takšne sreče kot Svetinova. Petnajsta partizanska brigada je namreč 5. novembra med Berečo vasjo in Trnovcem napadla osebni avtomobil in avtobus, v katerih je bilo tudi šest uradnikov, "*ki jih je Rupnik poslal, da vzpostavijo oblast v Beli krajini.*" Vse so postrelili 7. novembra.³⁴

Če ob prihodu Svetinove skupine uradnikov v Črnomlju ni bilo nemške vojske in policije, pa je ta bila vsekakor 6. novembra. Tisti dan je namreč dr. Svetina poslal "vojaškemu poveljniku v Črnomlju stotniku Fischerju" seznam članov "delovnega štaba" okrajnega glavarstva Črnomelj. Navedel je 27 imen. Primerjava s seznamom dne 22. oktobra oz. 2. novembra določenih uradnikov za okrajno glavarstvo v Črnomlju pokaže, da jih je odpotovalo manj kot polovica in da so nato

³⁰ ARS II, Okr. glav. Črnomelj, fasc. 142, razna potrdila o prejemu denarja.

³¹ ARS II, Okr. glav. Črnomelj, fasc. 142, okrajno glav. Črnomelj, referat prehrana 6. 11. 1943.

³² ARS II, Okr. glav. Črnomelj, fasc. 142, P. NO. 733. Okrajni šolski nadzornik 6. 11. 1943: poročilo o prevzemu poslov za šole okrajnega glavarstva Črnomelj.

³³ ARS II, Okr. glav. Črnomelj, fasc. 142, pobotnica o prejemu predujma za dnevnicke uradnikov in seznam subvencij ustanovam in posameznikom v Črnomlju.

³⁴ Vogrič, Boj Belokranjcev, str. 325.

odpotovali drugi. Vendar sta bila med novimi pomembnejša le sanitetni referent dr. Boris Majerič in veterinarski referent dr. Albin Sedej.³⁵

Kaže, da je dr. Svetini uspelo vzpostaviti eno samo občinsko upravo, in to v Črnomlju (župan Klemenca). Ta je predlagala preverjenega človeka za služitelja pri okrajnem glavarstvu.³⁶

To pa je v glavnem tudi vse, kar zremo o obnovi in delovanju črnomaljskega okrajnega glavarstva. Kajti ko se je nemška vojska 8. novembra umaknila iz Metlike in Črnomlja, se je drugi dan prek Kočevja umaknilo tudi Svetinovo okrajno glavarstvo. Tisti dan so partizani ponovno zasedli Belo krajino in jo obdržali do konca vojne.³⁷

IV. Omejene možnosti uradovanja okrajnih glavarstev

V drugi polovici novembra 1943 je pokrajinska uprava v Ljubljani nekoliko spremenila osebno sestavo okrajnih glavarstev na Dolenjskem. Čeprav naj bi po prvotnem načrtu uradniki, poslani iz Ljubljane v omenjena okrajna glavarstva, ostali tam tri mesece, so jih večino zamenjali še isti mesec. Rupnik je 26. novembra premestil okrajnega glavarja Vinka Vidmarja iz Novega mesta v Ljubljano, enako okrajnega podnačelnika Adolfa Vavnala, okrajnega zdravnika dr. Jožeta Erata, višjega veterinarskega pristava dr. Slavka Malenška, višjega gozdarskega pristava inž. Stanislava Kanca in druge.³⁸

Najbrž sta nemški okupator in domobranstvo nameravala ponovno zasesti Belo krajino in je Rupnik 20. novembra 1943 imenoval za okrajnega glavarja v Črnomlju Antona Skubica. Z njim bi moralo na pot osem uradnikov, med njimi sanitetni referent dr. Marjan Stegnar, veterinarski referent dr. Albin Sedej, kmetijski referent Gabrijel Ambrož, prehranjevalni referent Gabrijel Pipan in prosvetni referent Leopold Bonča.³⁹ Vendar niso nikdar odpotovali proti Beli krajini. Skubic je postal okrajni glavar v Novem mestu.

Za okrajnega glavarja v Kočevju je Rupnik 17. novembra imenoval Janeza Lesarja.⁴⁰ Medtem ko so Tavčar, dr. Lovšin in Ivan Rozman še ostali v Kočevju, bi

---

³⁵ ARS II, Okr. glav. Črnomelj, fasc. 142, seznam uradništva okr. glav. Črnomelj za stotnika Fischerja 6. 11. 1943.

³⁶ ARS II, Okr. glav. Črnomelj, fasc. 142, občina Črnomelj, No. 2-43, predlog za namestitev okrajnega sluge, dne 5. 11. 1943. Baje je župana Klemenca, ki je bil župan že pod italijansko okupacijo, imenovala nemška vojska, ko je 21. 10. 1943 prodrla v Črnomelj. Klemenca je nato Varnostno-obveščevalna služba usmrtila. (Vogrič, Boj Belokranjcev, str. 330).

³⁷ Vogrič, Boj Belokranjcev, str. 326 in dalje. Že omenjeni Medved - dr. Miloš Stare je 15. novembra 1943 poročal dr. Mihi Kreku v London tudi tole: "Nemška ofenziva se bliža koncu. Zaključuje se na teritoriji Krima in Mokreca. Del nemške vojske je že odšel z Dolenjskega ter je Dolenjsko prepustil nezasedeno. Domobranci je na Dolenjskem le onih ca. 1200, ki so bili v Kostanjevici, in ti so sedaj deloma v Trebnjem, deloma v Novem mestu in Žužemberku. Nekaj jih je bilo tudi v Kočevju, pa so začetkom tega tedna Nemci dali povelje za umik, nakar so odšli Nemci in domobranci in mnogo civilnega prebivalstva. Nemci pravijo, da je bila to pomota in da so se potem vrtili, ali res ali ne, še ne vem gotovo." (ARS II, zbirka dr. Izidorja Cankarja, VIII, poročilo dr. M. Stareta 15. 11. 1943).

³⁸ ARS, BAN I, 1943, št. 4054, odlok šefa pokrajinske uprave Ljubljana, I. št. 4054 26. 11. 1943.

³⁹ ARS, BAN I, 1943, št. 4135, odlok šefa pokrajinske uprave Ljubljana, I. št. 4053/8 20. 11. 1943.

⁴⁰ ARS, BAN I, 1943, št. 4052, Seznam nameščencev civilne uprave, 18. 11. 1943, ki so bili dne 17. 11. 1943 poslani v Kočevje. "Imenovani so odpotovali na dveh osebnih avtomobilih z vojaškim spremstvom."

morali z Lesarjem oditi iz Ljubljane le nekateri uradniki. Lesar je prevzel okrajno glavarstvo okoli 20. novembra.⁴¹

Oba okrajna glavarja, Skubic in Lesar, sta ostala v Novem mestu in Kočevju do konca vojne ali skoraj do njenega konca. Okrajnega glavarstva v Črnomlju pa pokrajinska uprava v Ljubljani in nemški okupator nista nikdar več poskušala obnoviti.

Tako sta do konca vojne na Dolenjskem ostali le okrajni glavarstvi v Novem mestu in Kočevju. Obe mesti - sedeža okrajnih glavarstev je jeseni 1943 napadla partizanska vojska in hotela iz njih odstraniti nemško in domobransko posadko. Novo mesto je že 12. novembra začela napadati 15. partizanska divizija, vendar nekajdnevno obleganje ni uspelo.⁴² Kočevje pa je od 9. do 12. decembra napadala 14. partizanska divizija, ki tudi ni uspela izgnati nemške in domobranske posadke. Njima je namreč prišla na pomoč nemška vojska z Notranjskega.⁴³ Tisti čas je partizanska vojska uničila dve večji domobranski postojanki, in to v Begunjah pri Cerknici in v Velikih Laščah, vendar v njiju ni bilo nemške oborožene sile.⁴⁴ Medtem ko Novega mesta potem ni napadala nikdar več, je bilo Kočevje še nekajkrat izpostavljeno partizanskemu napadu in zavezniškemu bombardiranju. Obe mesti - Novo mesto in Kočevje sta bili dolgo časa popolnoma obkoljeni in tako rekoč osamljeni. Postojanko v Novem mestu so oskrbovali prek Krškega in Kostanjevice, postojanko v Kočevju pa le z močnimi motoriziranimi ali celo oklepnimi enotami. Šele sredi marca 1944 so med Kočevjem in Velikimi Laščami oziroma Grosupljem vzpostavili domobransko postojanko v Ribnici. Takojšnji partizanski poskus, da bi jo odstranili, ni uspel.⁴⁵ Medtem ko železnice Grosuplje - Novo mesto niso obnovili, je proga Grosuplje - Kočevje stekla šele januarja 1945.⁴⁶

Tako sta obe okrajni glavarstvi lahko delovali le v omejenem obsegu - v obeh mestih in njuni bližnji okolici. Navedel bom nekaj tovrstnih podatkov iz njihovih poročil jeseni 1943 in pozimi 1943-1944.

Okrajni glavar Lesar je 27. novembra poročal, kaj je ukrenil glede denarja, ki je bil 8. septembra 1943 na okrajnem glavarstvu, nato pa o mejah poslovanja svojega urada: *"V ostalem poročam, da še vedno nimam zvez ne z gornjim ne s spodnjim delom okraja, ker je še vedno ves okoliški teritorij ogrožen po večjih ali manjših partizanskih tolpah. Tudi župani še niso postavljeni, osebja, ki pa je sedaj na mestu, ne kaže brez predhodnih ugotovitev o zanesljivosti pritegniti k nadaljnjemu delu."*⁴⁷

Čez mesec dni je Lesar poročal o pomanjkanju ustreznih referentov: na glavarstvu je samo en konceptni uradnik, ni ne prosvetnega, ne kmetijskega in gozdarskega referenta, kajti *"brez referentov je delo urada onemogočeno, o ekspektivnosti pa sploh ne more biti govora."*⁴⁸ Dne 25. februarja 1944 pa je bilo njegovo poročilo še bolj dramatično:

⁴¹ ARS, BAN I, 1943, št. 4052, poročilo okr. glav. Kočevje pov. št. 7-1, (22.) 11. 1943.

⁴² Lado Ambrožič-Novljan: Petnajsta divizija. Ljubljana 1983, str. 149-163.

⁴³ Franci Strle: Tomšičeva brigada 1943. Ljubljana 1989, str. 583-615 (dalje Strle, Tomšičeva brigada).

⁴⁴ Strle, Tomšičeva brigada, str. 530-542, 560-573.

⁴⁵ Ladislav Kiauta: Na bojni črti Osemnajste. Zgodovinski oris 18. divizije NOV in PO Jugoslavije. Ljubljana 1969, str. 383-412.

⁴⁶ O tem časopisje ni pisalo.

⁴⁷ ARS, BAN I, 1943, št. 4052, poročilo okr. glavarstva Kočevje pov. No. 48 29. 12. 1943.

⁴⁸ ARS, BAN I, 1943, št. 4052, poročilo okr. glavarstva Kočevje pov. No. 48 29. 12. 1943.

"Vsled nesigurnosti je ostalo tudi v tem razdobju razširjenje civilne uprave nemogoče in ne morem dalje kakor do kočevskega bloka. Pot mi je bila od 22. januarja 1944 postala že nekam sigurnejša, je zopet odpovedala. (...) S terena pod Kočevjem do fare nimam nikakih obvestil, enako ne o bojih pri Dobropolju, kar je gotovo že poročalo slovensko Domobranstvo. (...) Javni uradi poslušajo, kakor pač morejo. Na glavarstvu manjkajo razen sanitetnega referenta vsi strokovni referenti. Na službo se tudi ni javil politično-upravni pristav Lipovec Martin, ki je bil dodeljen tuk. okrajnemu glavarstvu s tamkajšnjim odlokom I. št. 286-2 z dne 22. januarja 1944.

Sodišče je po odhodu dr. Reichmana brez sodnikov, ker se vsi tukajšnjemu sodišču dodeljeni sodniki nahajajo v Ljubljani. Katastrska uprava sploh ne posluje in ni nikakega osebja. Pri davčni upravi se nahaja na mestu samo dnevničarka zvaničnica Čonč Vitoslava, prideljena davkarja Kiferle in Lackner se še nista pojavila v Kočevju.

Gimnazija je de facto ukinjena. Od aktivnih učnih moči se nahajajo v Kočevju profesor Gorše in Uršič in suplent Simonič. Gorše vodi pisarniške posle, Uršič županuje, Simonič pa je že 14 dni bolan. (...)

Sploh imam vtis in tudi dejstva govore, da je tako, da se danes javno nameščenstvo malo briga za oblastvene odloke, zapušča službo in odhaja v Ljubljano, od koder se ne vrača. Ljubljana pa vzame vse in namešča, kaj vem kje. Tendanca po odselitvi je zaradi nesigurnosti še vedno močna, ne samo med uradništvom, ampak tudi med drugimi sloji. Izselile so se tudi šolske sestre, ki so vodile še kolikor toliko dobro in ne predrago menzo."⁴⁹

Ob partizanskem napadu na Kočevje od 9. do 12. decembra 1943 je bil v Kočevju ubit šolski nadzornik Peterlin in ranjen dr. Bratina. Medtem je gestapo že zaprl inženirja Sadarja, interniral veterinarja Josipa Judniča, B. Žagar je bil že upokojen, inženir Ferjan se ni vrnil iz Ljubljane itd.⁵⁰

Tudi okrajni glavar Skubic v Novem mestu ni mogel poročati nič kaj bolj razveseljivega. 4. decembra 1943 je poročal:

"Poslovanje podpisanege oblasti se omejuje krajevno na območje občine Novo mesto in najbližje okolico, ki obsega dele občin Prečna, Šmihel-Stopiče in Št. Peter. V stvarnem pogledu je poslovanje glavarstva še vedno v začetkih ter o rednem delu še dalj časa ne bo moglo biti govora. Razen zgoraj imenovanih občin nobena občina ne more misliti na zopetno uvedbo uradovanja; v kolikor so se nekatere občine v okolici Novega mesta odločile za delo, hočejo prenesti sedež v mesto, kjer se jim ni bati posledic, s katerimi jim pretijo uporniške tolpe v nekontroliranem ozemlju. (...)

Delo počiva tudi pri vseh drugih oblastvih, uradih in javnih ustanovah. O šolskem pouku v mestu ali okolici ni govora, vsa šolska poslopja v okraju razen 15 so uničena.

Prebivalstvo Novega mesta se je v glavnem vrnilo domov, dohaja pa še vedno mnogo ljudi iz bližnje in daljnje okolice, ki iščejo v mestu zatočišča. Rednih poslov se ljudje doslej niso mogli lotiti, kaka organizirana akcija na obnovi še tudi ni mogoča."⁵¹

⁴⁹ ARS, BAN I, 1943, št. 4052, poročilo okr. glavarstva Kočevje št. 265/1 25. 2. 1944.

⁵⁰ Glej op. 48.

⁵¹ ARS, BAN I, 1943, št. 4594, poročilo okr. glavarstva Novo mesto, št. I No 19/1 4. 12. 1943.

Navedel sem le nekaj podatkov o uradovanju obeh okrajnih glavarstev na Dolenjskem. Kakšne so bile razmere na raznih drugih področjih, npr. gospodarstva, preskrbe, prehrane itd., bo treba preučiti posebej.

Na Rupnikovo zahtevo so morali okrajni glavarji poročati o vedenju uradnikov in nameščencev v Novem mestu in Kočevju, zlasti še o njihovem odnosu do partizanov po 8. septembru 1943. Našel sem le podatke za Kočevje, ki jih je okrajni glavar Lesar pošiljal pokrajinski upravi v Ljubljano. Lesar je v svojem poročilu konec novembra 1943 zapisal: "Z ozirom na točko 5 zgoraj citirane odredbe sem odredil vsem prisotnim uslužbencem, da so morali popisati sami curriculum vitae za čas od 8. sept. dalje. Zadevne njihove izjave prilagam, izvzemši za dr. Lovšin Ivana in inž. Rozmana Ivana, ki sta bila itak šele sedaj na novo poslana v Kočevje.

K posameznim izjavam podajam na podlagi poizvedb, ki sem jih napravil pri krajevnih faktorjih in o katerih sem prepričan, da so njihove informacije objektivne, sledeče pripombe:

1. Dr. Bratina Zvonko ni nikdar deloval za OF in tudi ni sodeloval z njo. Partizani so ga zaposlili kot navadnega pisarja in njega in njegovo družino skrajno omalovaževali.

2. Izjava podnačelnika Rozmana Konrada odgovarja dejstvom. Tudi on ni sodeloval z OF in ni zagrešil ničesar, kar bi ne bilo v skladu z njegovim položajem kot drž. uradnika.

3. Šolskega nadzornika Peterlina Alojzija so partizani celo odpustili iz službe vsled njegovega zadržanja nasproti OF.

4. Trostu Miroslavu je bila poverjena služba pisarja pri rekrutni komisiji.

5. Rustja Jožica. Po izjavi nemške policije so se v stanovanju Jožice Rustja tiskala moskovsko-londonska partizanska poročila za kočevsko javnost. (...) Jožica Rustja je bila huda propagatorica partizanskih idej. (...)

12. Inž. Žagar Bogoslav. Ko je partizanska vlada razlastila imetje Auersperga, Loserja in Emone, je izročila komisariat nad to imovino gozdarju Žagarju Josipu, ki je bil uslužben pri začasni upravi razlaščenih gozdov, inž. Žagarju Bogoslavu pa je prepustila izdajanje nakaznic za les, drva in pobiranje suhljadi. Svojega odhoda iz Kočevja 23. X. inž. Žagar ne more opravičiti, ker je bil obvezen odhod iz mesta zapovedan le moškimi izpod 45 let starosti. Iz posla, ki ga je vršil, izhaja, da mu je bila poverjena važna funkcija, katere bi ne dobil, če bi ga OF ne bila smatrala za svojega somišljenika. (...)

13. Inž. Ferjan Jakob je bil prisilno mobiliziran že 10. sept. in sam pravi, da je prepotoval s partizani celo pokrajino, sam ušel od partizanov in se javil. Pozitiven. (...)

15. Inž. Sadar, bivši kmetijski referent in poslovodja okr. prehranjevalnega odbora je imel za časa partizanske zasedbe vlogo ministra za prehrano, to se pravi, da je užival tolikšno zaupanje pri partizanih, da so ga pustili kar v njegovi prejšnji funkciji. Kako je posloval in za koliko je bil prehranjevalni odbor v tej dobi oškodovan, se še ugotavlja in bom o tem predložil osebno poročilo. Odhodu iz Kočevja bi se bil lahko uprl, ker je bil mobiliziran za civilno delovno službo in je star 49 let, pri tem ko je bil obvezen odhod iz mesta le za moške pod 45 letom. Zadevo bivanja OF-arskih funkcionarjev pri župniku ŠFrancuČ Krašna v Grčaricah preiskuje tukajšnja nemška policija. Pripominjam, da je tudi župnik Krašnja zdaj v

Kočevju zaprt. Tudi Sadar je toliko kompromitiran - pozdravljal je s stisnjeno pestjo - da v Kočevju ne bo mogel ostati."⁵²

Lesar je navedel tudi imena tistih uradnikov in nameščencev, ki so odšli s partizani in se po nemški ofenzivi niso vrnili v Kočevje: Rudolf Barovič, Vido Bevc, Viktor Pirnovar, dr. Tone Hočevnar, Edvard Husel, Anton Fink. V zaporu je bil Franc Prus, v nemški internaciji pa Josip Judnič. Navedel sem le nekaj primerov izjav uradnikov z okrajnega glavarstva v Kočevju. Lesar je poslal takšne izjave tudi za nameščence drugih ustanov v Kočevju.⁵³

Kaže, da so morali podobno kot v Kočevju prikazati svoje delo pod partizansko upravo tudi uradniki in nameščenci iz Črnomlja, ki so prispeli v Ljubljano. Tako je bivši pomožni tajnik pri cestnem odboru v Črnomlju Franc Papež povedal tole: *"Ob razpadu Italije so me partizani mobilizirali. Še preden so me dali v četo, so me zaslišali radi tega, ker sem se družil z imenovanim Starihom in radi mojega sodelovanja z "Legijo smrti". Malo je manjkalo, da me niso zaprli. Potem so me gnali sem in tja po gozdovih, dokler nisem pobegnil dne 4. XI. 1943 skupaj s svojim bratrancem v Črnomelj. Ko se je par dni nato umaknila iz Črnomlja nemška in domobranska posadka, sem šel z njimi tudi jaz. Sedaj se nahajam v Srednji tehnični šoli skupaj z ostalimi Belokranjci. Pristojno oblastvo vljudno naprošam, da bi me dodelilo nazaj na prejšnje službeno mesto in obljubljam, da bom svojo službo vršil vestno in marljivo."*⁵⁴

Izjav ali izpovedi drugih uradnikov in nameščencev iz Črnomlja in Novega mesta nisem našel.

Seveda so nato v I. oddelku pokrajinske uprave v Ljubljani odločili o nadaljnji usodi uradnikov, nameščencev in uslužbencev. Nekaj so jih upokojili, kakšnega pa tudi odpustili iz službe.

Tone Ferenc

ERNEUERUNG DER BEZIRKSHAUPTMANNSCHAFTEN IN DOLENJSKO
IM HERBST 1943

Anlässlich des fünfundzwanzigsten Jubiläums

Z u s a m m e n f a s s u n g

Seit dem 11. April 1941 gehörte Dolenjsko zusammen mit Notranjsko vorwiegend zu dem italienischen Besatzungsgebiet; die beiden Provinzen wurden am 3. Mai 1941 an das Königreich Italien angeschlossen. Sie verfügten über fünf Bezirkshauptmannschaften mit italienischen Hauptmännern, die zugleich Funktionäre der faschistischen Partei waren. Nach der Kapitulation Italiens am 8. September 1943, als es zu dem Rückzug der italienischen Truppen aus der Provinz Laibach kam, zog sich auch die zivile italienische Verwaltung mit ihnen zurück. Das gesamte Gebiet mit Ausnahme von Ljubljana und einigen grösseren Ortschaften entlang der Bahnstrecke Zalog - Postojna, wurde von den Partisanen befreit.

---

⁵² Glej op. 39.

⁵³ ARS, BAN I, 1944, št. 92, 93, 317, 857, 860, 865, 1141.

⁵⁴ ARS, BAN I, 1943, št. 2598, izjava Franca Papeža.

Für das umfangreiche Gebiet von Südslovenien, Istrien, Kvarner und Friaul gründete Adolf Hitler am 10. September 1943 die Operationszone "Jadransko primorje" (Adriatisches Küstenland) mit dem Generalkommissar Dr. Friedrich Rainer in Triest. Auch die Provinz Ljubljana, zu dessen Chef der damalige Bürgermeister von Ljubljana, General Rupnik ernannt wurde, gehörte zu dieser Zone. Er konnte aber die Verwaltung über den Großteil der Provinz erst übernehmen, nachdem die deutsche Armee in der Großoffensive "Wolkenbruch" zwischen 21. Oktober und 13. November 1943 das Land "gesäubert" hatte.

Noch vor dieser Offensive bemühte sich Rupnik die Bezirkshauptmannschaften Novo mesto, Črnomelj und Kočevje in Dolenjsko zu erneuern, während die beiden Bezirkshauptmannschaften in Ljubljana und Logatec ihre Geschäftstätigkeiten nicht eingestellt hatten, sie bekamen lediglich slowenische Hauptmänner (Dr. France Maršič und France Kogovšek). Am 22. Oktober ernannte Rupnik die Bezirkshauptmänner für die obenerwähnten Bezirke in Dolenjsko, die zusammen mit Beamten - Fachleuten für die einzelnen Gebiete in die genannten Ortschaften abreisten. Die Provinzverwaltung in Ljubljana bereitete umfangreiche Anweisungen für die Erneuerung der Bezirkshauptmannschaften vor. Die Bezirkshauptmänner (Dr. Vinko Vidmar, Dr. Anton Svetina und Dr. Franc Črmak) reisten jedoch mit der Beamtschaft erst am 2. November ab, und zwar über Celje, Krško, Novo mesto und Kostanjevica am Fluß Krka. Zum Schutz teilten ihnen die deutschen Besatzer Schutzpolizei- und Heimwehreinheiten zu.

Während die Bezirkshauptmannschaften in Novo mesto und Kočevje erhalten geworden waren, war die Bezirkshauptmannschaft Črnomelj nach dem Rückzug der deutschen Waffeneinheiten nach Ljubljana gewichen. Die Provinzverwaltung hatte sie nicht mehr erneuert. (Anton Skubic und Janez Lesar waren fast bis zum Ende des Krieges Bezirkshauptmänner geblieben). Sie konnten aber in diesen Ortschaften und deren näheren Umgebung nur begrenzt tätig sein, da die Partisanen die Besatzungen in Novo mesto und Kočevje gefährdeten und umfangreiche Gebiete auf dem Land beherrschten.